

УДК (477)321.28“18/19”

О.В. ФІЛОНОВ, канд. юрид. наук, доц.,
Донецький юридичний інститут МВС України

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ ПО БОРОТЬБІ З ТЕРОРИЗМОМ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Ключові слова: поліція, жандармерія, охоронне відділення, філер, агент, екстремізм, тероризм, боротьба

Боротьба державного апарату Російської імперії в кінці ХІХ – початку ХХ ст. із тероризмом мала свої особливості. І оскільки ефективність її була різною в різні історичні періоди, тому ми вважаємо, що встановлення і вивчення проблем в реалізації основних функцій органів по боротьбі з тероризмом в Російській імперії наприкінці ХІХ початку ХХ ст., в тому числі на українських землях, є актуальною з огляду на активізацію терористичної діяльності, що відбуваються сьогодні в світі.

Питанням визначення і реалізації функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., в тому числі й у боротьбі з тероризмом, присвячена значна кількість наукових публікацій, зокрема, публікацій мемуарного та автобіографічного характеру. Серед них роботи таких науковців, як З.І. Перегудова, О.Н. Ярмиш, В. Жухрай, Л.П. Менціков, В.М. Морозов, С.І. Посохов, Р.С. Мулукаєв, М.І. Сизиков, А.В. Борисов, А.Є. Скрипильов, К.Г. Федоров, І.А. Ісаєв, М.Г. Любар фахівців цих органів О.І. Спиридовича, Л. Тимофєєва, В.Ф. Джунковського, О.В. Герасімова та ін. На нашу думку, дослідження в цій сфері ґрунтуються на зв'язку ефективності реалізації основних функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської

імперії в боротьбі з екстремізмом з їх відповідністю поточному стану правопорядку, інтенсивності і кількості злочинів взагалі і терористичних актів зокрема в Російській імперії в кінці ХІХ – початку ХХ ст. Звідси, метою цієї статті є спроба наукового аналізу функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів боротьби з тероризмом і проблем в їх реалізації в різні періоди в кінці ХІХ – початку ХХ ст. на підставі архівних документів, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації (далі – ДАРФ), наукових та фахових досліджень у цій сфері.

Органом, покликаним вести боротьбу з антидержавницькою діяльністю злочинних угруповань і окремих осіб, в тому числі про-явами тероризму в ХІХ ст., було ІІІ відділення Особистої його величності канцелярії.

Але мети, яка була поставлена перед Третім відділенням керівництвом держави, воно не досягло. Не вдалося подолати хабарництва та казнокрадства, припинити «беззаконня», хоча О.Х. Бенкендорф сподівався на реалізацію в повному обсязі саме цих завдань, виходячи з того, що «злочинні люди будуть зафіксовані, а безвинним жертвам їх пожадливості прокладений прямий і найкоротший шлях до заступництва государя». Слід також зазначити, що необмеженим і нерідко свавільним втручанням в самі різні справи, які виходили з недовіри до щонайменших про-явів будь-якої незалежної думки, що знаходила усний або письмовий вираз (навіть в наукових творах), Третє відділення стало для суспільства об'єктом, який викликав страх [1]. Подолання цієї проблеми вбачалось в об'єднанні функцій ІІІ відділення, Міністерства внутрішніх справ у частині забезпечення правопорядку і боротьби зі злочинністю в одному органі.

Особливо наголошувалася необхідність передачі до нового об'єднаного Департаменту тільки тих функцій, які носили «строго поліцейський характер», решту обов'язків Департаменту виконавчої поліції пропонувалося передати до інших департаментів міністерства і до Департаменту загальних справ

[2]. Створення Департаменту поліції МВС Російської імперії, який об'єднував усі функції з попередження, припинення, розкриття і розслідування злочинів, у тому числі і терористичних, безумовно, за ствердженням і науковців, і співробітників цих органів, сприяло підвищенню ефективності реалізації вказаних функцій і подоланню вказаної проблеми.

Інша проблема була пов'язана з реалізацією «Положення про заходи до охорони державного порядку і суспільного спокою» [3–5].

Зазначений документ було затверджено 14 серпня, а опубліковано 08.09.1881 р. [6]. Положення вводилося як тимчасове, строком на 3 роки. Проте, дія його постійно продовжувалася і воно проіснувало до Лютневої революції, залишаючись «одним з найстійкіших основних законів Російської імперії» [7]. Положення від 14.08.1881 р. передбачало можливість введення в деяких губерніях Росії двох видів виняткового положення: стану посиленої охорони губернії і стану надзвичайної охорони. Проведення зазначених надзвичайних адміністративно-правових режимів розширювали повноваження МВС, а міністр внутрішніх справ наділявся необмеженими правами. У випадку активних революційних виступів розширялися також повноваження місцевих властей. Положення про надзвичайну охорону вводилося в губерніях рішенням Комітету міністрів, затверджуваним імператором. Оголошення місцевості на Положенні посиленої охорони міг здійснювати міністр внутрішніх справ, якщо ж губернія входила до складу генерал-губернаторських, то такі повноваження мав генерал-губернатор. Останнім давалося право видавати обов'язкові ухвали «по предметах, що відносяться до попередження порушення громадського порядку і державної безпеки...» [6], чим деколи генерал-губернатори зловживали (генерал-губернатори або військові командувачі в умовах надзвичайного положення мали величезні повноваження).

«Положення» надавало їм право заборони

«народні суспільні і навіть приватні збори», закривати торгові і промислові заклади, органи друку, проводити обшуки та арешти, фундувати особливі військово-поліцейські команди, передавати справи на розгляд військового суду.

Застосування на практиці цього документу привело до того, що на початку ХХ ст. режим посиленої охорони розповсюджувався більш, ніж на 1/3 населення країни [4, с.46.]. Разом із цим, «Положення» від 14.08.1881 р. багато в чому визначало роботу Департаменту поліції і місцевих установ політичного розшуку.

Певну проблему, на якій наголошували керівники МВС, Департаменту поліції було двоїсте положення Окремого Корпусу жандармів. Будучи частиною державної поліції, Губернське жандармське управління входило в систему Міністерства внутрішніх справ. Проте, будучи військовим підрозділом, вони фінансувалися з бюджету Військового міністерства і по стройовій, військовій, господарській частині підпорядковувалися йому. ГЖУ були незалежні від губернаторів, які, як відомо, несли персональну відповідальність за безпеку і спокій в губернії; такого роду подвійність підпорядкування вносила суттєві складнощі в їх діяльність і відносини з властями.

03.12.1882 р. Олександром III було затверджено Положення «Об устройстве секретной полиции в Империи» [8], який передбачав створення в крупних містах Росії охоронних відділень. В одному з пунктів «Положення» йшлося, що «могут быть учреждаемы... особые розыскные отделения в составе жандармских управлений или в ведомстве общей полиции по образцу существующих в столицах отделений по охранению общественного порядка и спокойствия» [8].

Згідно до Положення про районні охоронні відділення від 14.12.1906 р. (Положення), вони створювалися для об'єднання і керівництва діяльності місцевих органів, що відали політичним розшуком в Імперії і діяли під безпосереднім керівництвом і контролем директора Департаменту поліції через

Особливий відділ останнього [9].

Згідно § 6 Положення, в окрузі районного охоронного відділення всі органи, що відали політичним розшуком, а саме: губернські, повітові, поліцейські жандармські управління і відділення залізниці, охоронні відділення на місцях, начальники кріпосних жандармських команд, чини міських і повітових поліцій керувалися, в справі розшуку, вказівками начальника районного охоронного відділення і виконували всі вимоги останнього щодо розшукової частини та процесуальних дій, які випливали з провадження розшуку.

Вимоги начальників районних охоронних відділень щодо здійснення обшуків, оглядів, виїмок і арештів були обов'язковими для начальників Губернських жандармських управлінь, їх помічників і чинів жандармської залізничної, а рівно загальної і розшукової поліцій, причому арештовані числились за відповідним начальником Губернського жандармського управління [9].

Враховуючи, що і жандармські підрозділи були уповноважені здійснювати внутрішнє і зовнішнє спостереження, тобто, мали оперативну інформацію і можливості її використання, створення ще одного підрозділу, який фактично створював конкуренцію, та ще й мав у певній частині переважні повноваження, це не могло не породити проблеми у взаємовідносинах між вказаними органами і в кінці-кінців проблема була вирішена скасуванням охоронних відділень у більшості населених пунктів Російської імперії.

Іншою проблемою вбачається неузгодженість інтересів поліції політичної і загальної. Реєстраційні бюро, створювані на короткий термін, були тими структурами, де тісно стикалися інтереси політичної і загальної поліції. У зв'язку з роботою реєстраційних бюро як безпосередні виконавці (так звані наглядові агенти) використовувалися чини місцевої загальної поліції, а як керівники, організатори і розпорядники – співробітники або офіцери, що працювали в політичній поліції. Перелічені проблеми – це далеко не всі проблеми в реалізації функцій органів по боро-

тві з тероризмом в Російській імперії наприкінці XIX початку XX ст., але, на наш погляд, визначені проблеми – це найбільш згадувані, як представниками цих органів, так і дослідниками цієї проблематики.

Сказане дає змогу зробити висновок, що нормативно закріплені функції поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом дозволяли з достатнім ступенем ефективності вирішувати поставлені перед ними задачі.

Проте, реалізація зазначених функцій була не достатньо ефективною через причини, що лежать в області організаційної і кадрової роботи. З одного боку, старі кадри не підходили для виконання функцій, що враховували поточну обстановку, як за своїми професійними якостями, так і внаслідок того, що частина їх були жандарми, люди військові.

З іншого боку, наприклад, жандармські управління, будучи частиною державної поліції, входили в систему Міністерства внутрішніх справ. Проте, будучи військовим підрозділом, вони фінансувалися з бюджету Військового міністерства і по стройовій, військовій, господарській частині підкорялися йому. ГЖУ були незалежні від губернаторів, що відповідали за безпеку і спокій в губернії; такого роду подвійність вносила деколи чималі складнощі в їх діяльність і відносини з властями.

У міру зростання числа охоронних відділень виникало і посилювалося суперництво між губернськими жандармськими управліннями і охоронними відділеннями. У міру зростання втручання районних охоронних відділень в діяльність місцевих поліцейських властей їх взаємовідношення з працівниками ГЖУ все більш ускладнювалися.

Ці недоліки не могли не позначатися на якості реалізації покладених на органи Російської імперії по боротьбі з тероризмом функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 82 тт. и 4 доп. тт. – М. : Терра,

2001. – 726 с.

2. Всеподданнейший доклад императору (копия) // ГАРФ. – Ф. 109. – 1 экзп. 1880. – Д. 98. – Л. 28–28об.

3. Зайончковский П. А. Кризис самодержавия на рубеже 1870–1880 годов / Зайончковский П. А. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964. – С. 401–410.

4. Мулукаев Р. С. Полиция в России (XIX в. – нач. XX в.) / Мулукаев Р. С. – Н. Новгород : Типография УВД Нижегородской обл., 1993. – С. 45–46.

5. Дейли Д. Положение об охране 14 августа 1881 г. и репрессивная политика императорской России / Дейли Д. // Политический

ыск в России. История и современность / отв. за вып.: Измозик В. С. и др. – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 1997. – С. 71–76.

6. Высочайше утвержденное «Положение о мерах по охране государственного порядка и общественного спокойствия» // ПСЗ. Собр. 3-е. – Т. 1. – № 350. – Ст. 15.

7. Ленин В. И. Полн. собрание сочинений. – М. : Политиздат, 1967. – Т. 9. – С. 331.

8. Положение «Об устройстве секретной полиции в Империи» // ГАРФ. – 3 д-во. – 1883. – Д. 977. – Л. 212.

9. Положение о районных охранных отделениях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regiment.ru/Doc/B/I/7.htm#>.

Філонов О. В. Проблеми реалізації основних функцій органів по боротьбі з тероризмом в Російській імперії наприкінці XIX – початку XX ст. / О. В. Філонов // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 564–567 [Електронний ресурс].

Виконано аналіз функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці XIX – початку XX ст. в боротьбі з тероризмом та визначенню проблем в реалізації основних з них. Розглядаються і аналізуються основні нормативно-правові акти держави, аналітичний матеріал дослідників того часу і сучасних науковців, спогади співробітників вказаних органів. Серед проблем розглядаються в основному ті, що пов'язані з відносинами між окремими органами, які здійснюють вказані функції, або ті, що так і не були вирішені під час існування Російської імперії.

Филонов А.В. Проблемы реализации основных функций органов по борьбе с терроризмом в Российской империи в конце XIX – начала XX ст.

Выполнен анализ функций полиции, жандармерии и специальных служб Российской империи в конце XIX – начале XX в. в борьбе с терроризмом и определению проблем в реализации основных из них. Рассматриваются и анализируются основные нормативно-правовые акты государства, аналитический материал исследователей того времени и современных ученых, воспоминания сотрудников указанных органов. Среди проблем рассматриваются в основном те, что связаны с отношениями между отдельными органами, осуществляющими указанные функции, или те, которые так и не были решены во время существования Российской империи.

Filonov A.V. Problems of Realization of the Basic Functions of Anti-Terrorism in the Russian Empire in the Late XIX – Early XX Century

To the analysis of the functions of the police, the gendarmerie and the special services of the Russian Empire in the end of XIX – beginning of the XX century in the fight against terrorism and identify problems in the implementation of the basic from them is devoted. The article describes and analyses the main normative and legal acts of the state, analytical material of the researchers of that time and of modern scientists, the recollections of the employees of these bodies. Among the problems are discussed in the main those that relate to the relationship between individual bodies, carrying out of the specified functions, or those that have not been resolved during the existence of the Russian Empire.